

SAMLAREN

TIDSKRIFT
FÖR
SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 16

1935

UPPSALA 1935

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1935

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI-A.-B.

35452

ERNST AHLGREN OCH GEORG BRANDES.

AV

STEN LINDER.

Ett problem, som naturligt nog väckt intresse och diskussion, är frågan, huruvida Ernst Ahlgrens bekantskap med Georg Brandes satt några spår i hennes största äktenskapsroman *Fru Marianne*.

Böoks antydan,¹ att romanens skildring av Mariannes »farliga förälskelse» i Pål Sandell, som hon till sist övervinner, skulle vara inspirerad av författarinnans egen förälskelse i Georg Brandes, måste ju, som Ingrid af Schultén² påpekat, vara missvisande, då denna skildring var både planerad och nedskriven, innan Ernst Ahlgren ännu sett Brandes. Snarare är det, som Victor Svanberg³ ingående utrett, reminiscenser från hennes platoniska svärmerier för Quillfeldt och Lundegård, som bilda det personliga inslaget i romanens teckning av hustruns kurtis med vännen i huset.

Den 19 september 1886 förelåg enligt almanackans anteckningar manuskriptet till *Fru Marianne* färdigt t. o. m. det 12:te kapitlet, i vilket Marianne och Pål ha sin stora uppgörelsescen och den senare för alltid lämnar skådeplatsen. Ett par dagar senare reste Ernst Ahlgren till Köpenhamn, och här mötte henne Lundegård med den glada överraskningen, att den beundrade litteraturhövdingen sagt sig vilja göra hennes personliga bekantskap. Den 1 oktober avlade Brandes sitt första besök hos henne på hotellet. Det är alltså endast slutpartiet av *Fru Marianne*, med Marianne och Börje som handlande personer, vilket författats efter Ernst Ahlgrens personliga bekantskap med Brandes.

Att Pål Sandell i 12:te kapitlets uppgörelsescen med Marianne

¹ F. BÖÖK, *Från åttiotalet*, Sthlm 1926, s. 221.

² I. AF SCHULTÉN, *Ernst Ahlgren*, Hfors 1925, s. 336.

³ V. SVANBERG, »*Fru Mariannes*» *tillkomsthistoria*, Samlaren 1931.

— enligt almanackan skriven den 9 och 10 september — delvis talar med Georg Brandes' tunga, har ändock hävdats av Svanberg (a. a. s. 230 ff.) och Algot Werin.¹ Detta kan man i så fall endast förklara genom att med Svanberg antaga, att författarinnan efter bekantskapen med Brandes i någon mån omarbetat det tidigare fullbordade kapitlet. Bl. a. skulle man då i Påls angrepp på kvinnornas koketteri och moraliska hyckleri samt på dogmen om mannen-förföraren finna ekon av Brandes' samtal med författarinnan. Detta förefaller sannolikt, då man med de nämnda författarna måste erkänna, att den effeminerade esteten Pål i dessa repliker² röjer ett vida kraftigare temperament än eljes.

Svanberg drar emellertid härav även betydligt mera vittgående slutsatser.

Att romanen *Fru Marianne*, trots det att Ernst Ahlgren förtrytsamt protesterade mot dess hänförande under den av åttiotals-skriventerna misskrediterade kategorien »tendensroman», var planlagd som ett slags förhålligande av äktenskapet och den livsvariga troheten, har framför allt Böök understrukt, och denna åsikt har av ingen forskare bestritts. I min Ernst Ahlgren-bok³ (s. 193—199) har jag sökt att närmare påvisa, hur den högre uppskattning av äktenskapet och familjegemenskapen, som vid denna tid framträder i *Fru Marianne* och den samtidiga novellen *Herr Tobiasson*, växt fram ur den ensamhetskänsla, som vid denna tidpunkt börjat smyga sig över Ernst Ahlgren, sedan hon ur sitt omaka äktenskap kämpat sig fram till en åtminstone tidvis självförsörjande författarinnas fria men även isolerade ställning.

Romanen uppfattades i allmänhet som ett försvar för äktenskapet gent emot indignationslitteraturens kritik av detsamma och som ett avfall av *Pengars* författarinna. I verkligheten kunde dock Ernst Ahlgren med gott samvete hävda, att hon varken nu försvarade äktenskapet överhuvudtaget eller tidigare angripit detsamma. I sin roman *Pengar* hade hon hänsynslöst avslöjat ett konventionellt, omaka äktenskap, som var en avbild av hennes eget, men icke angripit äktenskapet såsom sådant. Till sin i denna fråga mera radikale författarkamrat Lundegård skrev hon under arbetet på romanen, den 27 jan. 1885: »Som institution bryr jag

¹ A. WERIN, *Naturalism och romantik*, Ord och Bild 1931, s. 173.

² ERNST AHLGREN, *Saml. skr. IV: Fru Marianne*, Sthlm 1918, s. 259—261.

³ S. LINDER, *Ernst Ahlgren i hennes romaner*, Sthlm 1930. Citeras i det följande: *E. A. i hennes romaner*.

mig ej om äktenskapet (jag menar prästens vigsel) men som *idé* är jag beredd att kämpa för det till det yttersta. Ett verkligt äktenskap är livets högsta form. Se där min sats.»¹ *Fru Marianne* blev en hänförd apoteos av just detta samma äktenskapsideal. Att hon därmed dock ej ändrat mening beträffande den konventionella äktenskapsuppfattningen, för vilken den yttre formen var huvudsaken, underströk hon nu (10 okt. 1887) i ett brev till en kritiker: »Själva idén — jag menar att en man och en kvinna försöka att vara varandra trogna hela livet igenom — håller jag styvt på. Det är bestämt det riktiga och bästa. Men där misstag skett, där anser jag varken vigsel eller löften vara bindande. För mig är det enda verkliga deras ömsesidiga tillgivenhet och fulla [sam]förstånd.» (Ib. II: 280.)

Dessa sista ord bestyrka tillräckligt, att hennes teoretiska ståndpunkt var oförändrad. Men när hon skrev *Pengar*, kände hon själv starkast trycket av sitt olyckliga äktenskap; när hon skrev *Fru Marianne*, kände hon starkast sin ensamhet och sin längtan efter vad som i hennes ögon skulle ha varit ett verkligt äktenskap. Härav den olika känslobetoningen i de båda böckerna: i *Pengar* kritiken av verkligheten, i *Fru Marianne* teckningen av hennes drömda ideal. Det är därför också rättare att beteckna *Fru Marianne* som en apoteos av detta hennes personliga engiftes- och trohetsideal än som ett försvar för äktenskapsinstitutionen överhuvudtaget. Dock hade hennes teckning av Börjes och Mariannes lyckliga äktenskap säkerligen även en direkt udd mot den just vid samma tid framträdande Hans Jægerska bohemplitteraturen med dess rena äktenskapsfientlighet och dess predikande av det slags fria kärlek, som Ernst Ahlgren ansåg snarare böra kallas för »den fria liderligheten» (se *E. A. i hennes romaner* s. 199—201). Som Svanberg närmare påvisat, låg här även en stark personlig reaktion bakom, i det hennes unge vän Axel Lundegård, för vilken hon kanske hyste en varmare känsla, än hon själv var medveten om, började dra sig undan henne, samtidigt som han öppet bekände sig som Hans Jæger-beundrare.

Enligt Svanberg skulle emellertid Ernst Ahlgrens bekantskap med Georg Brandes omedelbart ha framkallat en revolutionerande omsvängning både i hennes syn på kärleken och i hennes inställ-

¹ V. BENEDICTSSON, *Dagboksblad och brev* samlade till en levnadsteckning av A. Lundegård, Sthlm 1928, I: 304 f. Citeras i fortsättningen: »Biogr.»

ning till sin romanfigur Pål Sandell. Hon har »under sin förälskelses första stadium andäktigt anammat alla ord, som utgått från hans [Brandes'] mun» (a. a. s. 232). Brandes' kärleksförklaringar ha framkallat »en alldeles ny syn på kärlekens art och villkor, himmelsvitt skild från den forna Ernst Ahlgrens resignation och platonska svärmeri» (s. 237), den nämligen, som uttryckes i Påls replik till sin väns hustru i det enligt antagande i uppgörelsescenen infogade partiet: »Om ni älskat mig med armarna om min hals och läpparna emot mina, då skulle ni ansett det värre, därför att det var farligare, men jag skulle ansett det bättre, ty det hade varit naturligare.» Ernst Ahlgren skulle alltså omedelbart ha övergivit sitt gamla engiftes- och trohetsideal, det patos, som ursprungligen inspirerat hennes roman, och i stället tillägnat sig Brandes' friare erotiska uppfattning.

Även om man antar, att Ernst Ahlgren i Påls i uppgörelsescenen nyinskjutna repliker givit denne något av Georg Brandes' temperament och åsikter, är dock steget härifrån långt till antagandet om hennes egen radikala omvändelse: att Pål, vilken förut som representant för den jägerska fria kärleken varit hennes stryk-gosse, nu som förkunnare av den brandesska fria kärleken skulle ha blivit hennes eget språkrör.

Närmast till hands ligger invändningen, att om romanens patos ändrats så radikalt, borde detta märkas minst lika tydligt i det efter författarinns omvändelse till Brandes' åskådning skrivna slutpartiet som i retuscherna av det redan skrivna. Enligt Svanbergs teori skulle ju hela detta parti, skildringen av Mariannes ånger och samvetsqual över den kyss hon givit Pål, medan hon bar Börjes barn under sitt hjärta, av hennes självförödmjukelse inför Börje för att återvinna hans kärlek och av deras nyfödda äktenskapliga lycka, ha skrivits utan inre övertygelse, endast för att fullfölja bokens en gång uppgjorda plan: »Till att återge hela den genomgripande, omvälvande upplevelsen dugde romanen icke. Dess plan, tjänande helt andra syften, var för länge sedan utstakad. Den kunde tåla mindre förändringar, men icke en så radikal omstötning.» (Svanberg, a. a. s. 238.) Nu är det ju emellertid just detta slutparti och *endast* det, som genom sitt rigorösa moraliserande stötte så många läsare — inte bara Brandes — för huvudet. Det är här, som Ernst Ahlgrens ton verkar faktiskt tendentiös, när hon fastslår, att lyckan ligger i att »älska en och höra honom till»

och kallar den kyss, som Marianne givit Pål, för »en rутten fläck i hennes liv». Någon neddämpning av tonen kan här sannerligen icke märkas; Ernst Ahlgren har aldrig med starkare ord än här hävdadt sitt gamla ideal. Till yttermera visso har hon själv betecknat romanens slut som »något av det käraste arbete jag haft» i ett brev till sin danska översättarinna i januari 1887, just som hon påbörjat sista kapitlet.¹ Att det skulle vara skrivet, sedan hon själv förlorat tron på vad hon där förkunnar, förefaller därför redan i och för sig att vara ett orimligt antagande.

Senare försäkrade Ernst Ahlgren också som bekant upprepade gånger, att hon *icke* låtit sina känslor för Brandes influera på romanen, att hon tvärtom skrivit den färdig i medvetandet om att den ej i allt stämde med hans åskådning, trots det att hon hoppades att med den tillvinna sig hans kritikererkännande. Till Seved Ribbing skriver hon den 20 maj 1887:

Slutet av ert brev syftar på Brandes. Jag värderar hans insikter i litterär teknik, jag är honom tack skyldig för många upplysningar, när det gäller litteraturhistoria; och främst av allt ställer jag det, att han varit god och vänlig emot mig, när jag måste kämpa mig igenom dessa mörka stunder av konstnärsförtvivlan, vilka väl ingen undgår men som för mig äro värre än för andra. Vad däremot det beträffar, att jag skulle stå på hans uppfattning och ej på egen grund — till det svarar jag bestämt nej. Han känner icke ens den berättelse, han såg mig sitta och skriva på nästan varenda gång han kom in i mitt rum; det är först i tryck han kommer att göra bekanskap med »Fru Marianne», och *det är föga troligt att den i allt stämmer med hans åsikter. Jag är övertygad om att den icke gör det.*² Om detta kan rubba vårt vänskapliga förhållande, vet jag icke, och om sådant gör jag mig aldrig några bekymmer. När man skriver fritt ur sitt eget inre, då får man taga emot vad det drager med sig, vare sig gott eller ont. Jag har kommit i vana att betrakta detta som ett oundvikligt öde, vilket man väl kan lida under, men aldrig avvända. Om min vän för i dag blir min motståndare i morgon, så inverkar det icke på mitt arbete, endast på min så att säga privata sinnesstämning. (Biogr. II: 240.)

På identiskt samma sätt beskriver hon sitt arbetssätt för Ellen Key den 16 oktober 1887:

När det gäller hans nytta, hans framgång, hans personliga lycka eller välbefinnande, då är mitt eget »jag» liksom utplånat så länge jag kan göra gagn. Men det kommer igen, och då är det sig alldeles

¹ S. HORTEN, *Ernst Ahlgren*, Framåt 1888, s. 173.

² Kursiverat här.

likt, och när jag arbetar — då är han inte med. Då är jag lika ensam som alltid, lika oberörd. Därför är Fru Marianne, som han aldrig såg en skriven rad av — därför är den, trots mina personliga konflikter, fullkomligt fri från allt inflytande från det hållet. Därför — kanske — är det som han hatar den, som något så ytterligt främmande. (Ib. II: 283.)

Svanberg anser sig emellertid kunna jäva dessa Ernst Ahlgrens egna yttranden, då han uppfattar dem som efterhandsförklaringar, tillkomna efter det att Brandes uttalat sin bekanta, för författarinnan så förkrossande förkastelse om romanen. »Det är begripligt», skriver Svanberg (a. a. s. 231), »att hon, sedan hon lugnat sig, tagit den revanschen, att hon satt sin bok och sin älskare i skilda rum av sitt medvetande. Men detta är intet bevis för att hon långt före recensionen, under arbetet på boken hållit dem skilda.» Att hon hemlighållit romanen för Brandes under arbetet på den, beror enligt Svanbergs mening endast på att hon velat bereda den älskade mannen en överraskning med den, när den blev färdig.

Detta antagande skulle möjligtvis kunna göras beträffande brevuttalandet till Ellen Key i oktober. När Svanberg citerar detta (a. a. s. 230), uppger han, att det här är första gången Ernst Ahlgren hävdar romanens oberoende av Brandes. Ur det i själva verket tidigare brevet till Ribbing anföres (s. 232) blott en enstaka mening. Men *detta* brev är skrivet i maj, en vecka innan boken enligt almanackans uppgift var färdigtryckt och en månad innan hon mottog Edvard Brandes' recension av den och Georg Brandes' lika nedgörande muntliga omdöme. Om man läser brevstället i dess helhet, framgår ju f. ö. omedelbart av ordalydelsen, att Brandes då ännu ej sett boken, att hon icke vet, hur hans omdöme skall utfalla, men »är övertygad om» att den ej »i allt stämmer med hans åsikter». Men t. o. m. om boken skulle rubba hans vänskap för henne, har hon ändå skrivit den »fritt ur sitt eget inre». Med andra ord: hon har skrivit romanens tendentiösa slut, trots det att hon inser, att Brandes ej skall komma att gilla hennes däri framställda engiftes- och trohetsideal.

Holger Ahlenius har¹ senare framdragit ännu ett brev av Ernst Ahlgren om *Fru Marianne*, skrivet redan i februari och riktat till Georg Brandes själv. Det endast bestyrker vad som sagts här

¹ H. AHLNIUS, *Georg Brandes i svensk litteratur*, Sthlm 1932, s. 268.

ovan. Liksom för den danska översättarinnan erkänner Ernst Ahlgren för Brandes om den kommande romanen, att hon »håller av den, särskilt dess senare hälft, jag håller av den, så att jag kan låta få mig levande för den». Att hon vridit sig undan »som en ål», när Brandes velat utfråga henne om den, skyller hon på sin tafatthet i muntlig diskussion. Hon har med romanen, säger hon, blott velat visa, att kvinnans lycka ligger i att »dela livsintressen och strävan med en man hon håller av». Tydligt för att förebygga, att Brandes skulle uppfatta boken som en apoteos av äktenskapet, tillägger hon: »I berättelsen är hon hans hustru, men för mig kunde hon lika gärna ha varit hans mor, hans syster, hans älskarinna, hans vad som helst; det hade ingenting ändrat i tankegången». Som ovan framhållits, kunde Ernst Ahlgren ha rätt att säga även detta; vikten låg för henne icke på äktenskapets yttre form utan på den inre livsvariga troheten. Men att hon var väl medveten om att icke heller detta hennes ideal »stämde med Brandes' åsikter», visar brevet till Ribbing.

Svanbergs enda positiva bevis för att Ernst Ahlgren skulle ha övergivit detta ideal för Brandes' och Pål Sandells friare erotiska åskådning är ett allmänt psykologiskt resonemang: »Hon skriver 7 dec. 1886: 'På kvällen, just som jag tagit ihop med Fru Marianne, kom G. B. Om jag blev förtjust!' Och den som så kastar bort sitt arbete för att hälsa sin älskare, skulle ha hållit skilda konton för sin kärlek och sin kärleksroman! Nog var Ernst Ahlgren en paradoxal natur, men det finnes gränser för de motsägelser, man utan absolut tvingande nödvändighet har rätt att tillskriva en människa.» (A. a. s. 231 f.) Att Ernst Ahlgren trots sin förälskelse i Brandes kunnat behålla sitt gamla ideal och t. o. m. fortsätta att förfäkta det i sin roman, förefaller mig dock ej så paradoxalt. Skulle en kvinna verkligen a priori icke kunna vara allvarligt förälskad i en man utan att också »andäktigt anamma alla ord, som utgå från hans mun»? Svanberg har ju själv i samma uppsats hävdad, att Ernst Ahlgren tidigare varit förälskad i Lundegård, samtidigt som hon uttalat sin avsky för hans Hans Jægermoral.

Det förefaller emellertid också som om Svanberg på grund av den citerade almanacksnotisen uppfattat Ernst Ahlgrens förhållande till Brandes såsom vida längre avancerat, än det i själva verket var vid den tidpunkt, det här kan bli fråga om. Det är endast

halvannan månad av Ernst Ahlgrens samvaro med Brandes, som kan ha spelat någon roll för *Fru Marianne*. Efter Brandes' första besök den 1 oktober reste Ernst Ahlgren redan nästa dag hem till Hörby efter att ha avlagt en kontravisit. Hon återvände först den 9 november till Köpenhamn, där hon nu stannade ända till den 23 december, då hon reste hem igen för att jula och avsluta *Fru Marianne*, vilket skedde den 23 januari 1887. Omedelbart därefter återkom hon till Köpenhamn, där förhållandet till Brandes nu vidare utvecklade sig.

Frågan blir då, hur långt detta förhållande avancerat före julen 1886. Efter vad almanackan visar, dröjde det ett helt år, innan det blev intimt.¹ Att man alltså inte kan inlägga så mycket i förtjunsingsutropet över Brandes' besök den 7 december, framgår även, om man bara ser det i sammanhang med de närmast omgivande almanacksnotiserna. Anteckningen om hans närmast föregående besök, fyra dagar tidigare, visar att man ännu ej brutit ner de mest konventionella skrankorna: »Uppköp hela dagen, glas, fruktknivar — allt möjligt, — druvor, vin. Jo bevars! Och så på föreläsning. 'Han' följde mig hem. Om jag inte själv kände mig så dum och okunnig skulle jag bli alldeles förtjust i honom. Prat, vin och frukt. Jag känner mig ännu en smula främmande — konventionell. Jag är tråkig.» Och Brandes' efterföljande visit, den 9 december, karakteriseras lakoniskt med orden: »Vin och tafatthet.»

Först den 18 december, fem dagar innan Ernst Ahlgren reser, växlas den första kysen. Den kan dock ej ensam gälla som något bevis för att hon fullkomligt försvurit sig till Georg Brandes' erotiska uppfattning och förkastat *Fru Mariannes* engiftesideal.

Till sist skall här även upptagas ett yttre kriterium, som Svanberg anför på riktigheten av sin åsikt, att Ernst Ahlgren under arbetet på *Fru Marianne* förlorat det patos, som ursprungligen inspirerat romanen. I sitt första samtal med Ernst Ahlgren hade Brandes enligt dagbokens referat bl. a. fällt en anmärkning om att Strindberg på ett ställe i *Dygdens* lön gjort en reflexion i eget namn i stället för i hjältens. Brandes fann det stilvidrigt att författaren på detta sätt gått alldeles »utom ramen. Det är sin hjälte han skall giva oss. Han skall säga oss vad denne tänker och känner.» Ernst Ahlgren tillägger här i referatet av samtalet: »Jag

¹ Att Svanberg oegentligt använder ordet »älskare» apropå den 7 dec. 1886, har redan anmärkts av Ahlenius (a. a. s. 273, not 3).

jublade hemligt över att han kunde säga något som jag själv tänkte, men på samma gång slog det mig, att jag nu måste stryka ett ställe i Fru Marianne, vilket jag skjutit in mot bättre vetande.»

Svanberg ser i denna episod ett bevis för att *Fru Marianne* under Brandes' inflytande förlorat sin ursprungliga tendentiösa karaktär. »Hon har under fortgången av sin roman övergivit det tendensskriveri, som — — — bestämt romanens planläggning. Hon har hösten 1886 icke längre betraktat sin bok som ett skolexempel på konsten att vinna äktenskaplig lycka. Hon har sett den som en opartisk psykologisk studie. Hon har jublat över att finna förståelse hos Brandes för det slagets konst och har föresatt sig att på något ställe — vi veta ej vilket — stryka någon predikande rad i romanen.» (A. a. s. 235.) Men eftersom detta var Ernst Ahlgrens första samtal med Brandes, skulle ju i så fall den radikala omvälvningen i hennes tänkesätt under hans inflytande ha försiggått under loppet av några minuter.

I själva verket beröra både Brandes' anmärkning om Strindberg och Ernst Ahlgrens därav föranledda ändring i *Fru Marianne* uteslutande den rent stilistiska frågan, om den realistiske författaren skall få inskjuta reflexioner i eget namn i sin berättelse eller endast tala genom sina diktade personers mun, d. v. s. Flauberts bekanta krav på romanstilens objektivitet, som han i sina av Ernst Ahlgren studerade brev till George Sand formulerat i orden: »Je ne crois pas que le romancier doive exprimer *son* opinion sur les choses de ce monde. Il peut la communiquer, mais je n'aime pas à ce qu'il la dise.» Åttitalets predikande tendensromaner syndade väl ofta mot denna regel, men det går mycket väl an att skriva en tendensroman även med iakttagande av densamma, om man blott lägger de predikande orden i de handlande personernas mun. Så hade Ernst Ahlgren själv förfarit i sin roman *Pengar*, vars tendentiösa karaktär ingen torde vilja förneka, men där det flaubertska objektivitetskravet ändå är noga iakttaget.¹ Mitt under arbetet på den hade hon själv för Lundegård predikat denna realistiska estetik: »Att tänka sina personers tankar och icke sina egna, att leva med deras känslor (så länge man diktar) det är efter min tro berättar- eller skaldekonstens stora hemlighet.» (Biogr. I: 308.) Brandes' anmärkning apropå Strindberg innebar därför ingalunda någon-

¹ Se *E. A. i hennes romaner*, s. 164—167!

ting nytt för Ernst Ahlgren; man kan även här tryggt tro henne på hennes ord, att hon blott »mot bättre vetande» syndat mot ifrågavarande stilistiska princip på det ställe i *Fru Marianne*, som hon nu beslöt att ändra. Saken kunde blott beröra hennes rent konstnärliga samvete, och var det, som Svanberg antar, fråga om »någon predikande rad i romanen», behövde hon blott lägga den t. ex. i Börjes mun för att icke utsätta sig för samma anmärkning som Strindberg. Om romanens tendens eller icke-tendens kan därför härav intet slutas.

*

Utom romanen *Fru Marianne* hade Ernst Ahlgren vid tiden för sitt första möte med Georg Brandes även en annan, mindre sak under arbete: novellen *Herr Tobiasson*. Likaväl som *Fru Marianne* markerar denna ett återtag från den radikala 80-talsindividualism, som Georg Brandes inaugurerat. *Herr Tobiasson*, som första gången nämnes såsom varande under arbete i almanackan i april 1886, var en frukt av Ernst Ahlgrens erfarenheter under sin tre månader långa Stockholmsvistelse kring årsskiftet 1885—86. Denna hade varit hennes första experiment att såsom självförsörjande litteratör leva utanför Hörbyhemmet. På juldagen 1885 i den för tillfället förhyrda dublett, där hon flyttat in med sina kappsäckar, skriver hon i almanackan: »Juldagen. Jag tillbringade den alldeles ensam och var icke utom dörr. Men jag njöt av min tysta hemtrevnad, av ensamheten, av lugnet, av min egen bekymmerslöshet. Vad det måtte vara lyckligt att alltid ha ett eget hem!» Men redan en månad tidigare hade hon en annan ensam kväll antecknat i Stora boken: »Kära gamla bok! Återigen en sådan där ensam kväll, som jag fruktar så mycket! Jag har ingen annan än dig, gamla bok! Hu, vad jag känner mig ensam! Om jag hade råd, skulle jag bjuda Matti hit. Jag känner ett sådant behov att kunna glädja någon människa, men alltid stå de eländiga pengarna i vägen.» (Biogr. II: 17.) Att ensamhetskänslan trots juldagsanteckningen icke förflyktigats, framgår av att hon i januari satte i verkställighet planen att bjuda till sig styvdottern Matti, den mest avhållna bland hennes anhöriga i Hörbyhemmet.

Herr Tobiasson är som bekant en gammal unkarl, vilken för att råda bot på den sentimentala rundhänthet, som äventyrar att bringa honom på fattighuset, reser upp från Lund till Stockholm,

där han vill fira julen bland idel främlingar i orubbad egoism med sina böcker och noter. Men sentimentaliteten har följt med på resan; han kan inte låta bli att på julaftonen ge av det lilla han har åt sitt fattiga värdfolk i Stockholm, allt under det han skrupensar upp sig själv för sin dårskap. Resultatet av hans inre slitningar blir upptäckten, att problemet om egoism och altruism är olösligt för en ungarl; familjelivet, som herr Tobiasson stått utanför, ger den enda harmoniska lösningen: »Här fanns det inga slitningar mellan ensidig egoism och ensidig självförglömmelse, här fanns regulatorn: familjen. Det som för herr Tobiasson varit så oförenligt — egen fördel och välviljan mot andra, det sammanmälte här så naturligt, det begränsades så välgörande. Han undrade över att han aldrig sett äktenskapet från samma sida som nu. Det fanns ju en helt annan betydelse i det, än det som han drömt om.» (*Saml. skr.* I: 369.) Denna o-ättitalistiska lovsång över familjelivet, framsprungen ur Ernst Ahlgrens egen ensamhetskänsla i huvudstaden, där hon f. ö. även i andra avseenden hade svårt att finna sig till rätta, är nära besläktad med den apoteos av ett lyckligt äktenskap, som avslutar romanen *Fru Marianne*.

Detta harmoniska äktenskap och hemliv var för Ernst Ahlgren personligen endast ett drömt ideal, men som Svanberg (a. a. s. 200) observerat, har hon vid hemkomsten i februari t. o. m. gjort vissa ansatser för att skapa en smula trevnad i Hörbyhemmet och komma på bättre fot med sin gamle man, dock utan egentlig framgång. Redan mottagandet hade varit föga lovande: »Vid stationen mötte oss gubben; kall, surmulen och grå. Inte var det någon glädje att komma 'hem'. — — — Jag måste gå in i mitt rum och bryta ut i en kort paroxysm av tårar, dold av mörkret därinne.» (*Alm.* 1 febr., biogr. II: 34.) Och några veckor senare är hennes egen vantrevnad större än någonsin: »Nervsjuk. Kunde icke arbeta — ingenting! — — — Grät och var övergiven. Det ständiga babblandet omkring mig kommer att göra mig vansinnig. Jag känner mig redan som en galen hund, färdig att bita omkring mig.» (25 febr., ib. s. 48.)

Herr Tobiassons problem förblev alltjämt olöst för hennes egen del, och hon tog sig t. o. m. härefter vanan att ibland i brev och anteckningar kalla sig själv Tobiasson. Det stannade vid den kompromissen, att hon i en flygelbyggnad till postmästargården för sina hopskrivna pengar inredde ett eget arbetsrum, där hon kunde

stänga sig inne, när hon hade behov av det. Det kan förtjäna påpekas, att man även här har det personliga uppslaget till en liten detalj i *Fru Marianne*. Pål får som bekant ett par rum i flygelbyggnaden till Börjes gård att själv inreda till bostad åt sig. Ungefär samtidigt med att Ernst Ahlgren i almanackan talar om sina egna »bosättningsbestyr», beskriver hon i romanen, hur Pål »med en hysterisk kvinnas uppflammande iver kastade sig över bosättningsbestyren». Måste hon själv nöja sig med en spartansk möblering, ett skrivbord och ett par stolar, så har hon i gengäld låtit Pål omge sig med all den lyx hon själv fick försaka. Men här fortsatte hon alltjämt att skriva på *Fru Marianne* och *Herr Tobiasson* i den anda hon påbörjat dem.

Så stodo sakerna fortfarande, när hon på höstsidan företog sin nästa längre utflykt, denna gång till Köpenhamn »med skymten av ett hopp att få se denne man vars arbeten varit nästan min enda ledning under en lång självuppfostran» — Georg Brandes (Biogr. II: 171). Föremålet för sin »mångåriga, hemliga beundran», kallar hon honom sammastädes. Denna beundran delade ju Ernst Ahlgren med hela det åttitalistiska »unga Sverige», som i den danske kritikern hyllade den hövding och ledare, man saknade på svensk botten. Som Svanberg framhållit, har Brandes redan vid sitt första besök den 1 oktober även personligen helt fånglat henne genom sina charmöregenskaper. Han har smickrat både kvinnan och författarinnan, och när hon dagen därpå efter att ha gjort kontravisit reser hem igen till Hörby, har hon tack vare Brandes' uppmuntrande intresse återfått sitt goda arbetshumör. Ett tecken härpå är den lilla enaktaren *I telefon*, som hon strax efter hemkomsten »drömmer sig till» en natt och med en för hennes arbets sätt enastående fart skriver ner på tre dagar (almanackan 14—16 oktober). Till dem av hennes arbeten, som bruka betraktas som inspirerade av bekantskapen med Brandes, måste man lägga även detta som det tidigaste.

Den vällyckade lilla bagatellen, som blev Ernst Ahlgrens enda sceniska framgång, är som bekant en liten askungesaga i nutidsdräkt. Hjältinnan, backfisken Siri, är en fattig flicka, som bor hos sin farbror, vilken är domhavande på landet. Farbrodern och hennes vackra kusin äro borta på bal, medan hon själv i brist på balklänning får sitta hemma med renskrivningsarbete åt farbrodern. Det ringer i telefonen, som hon och hennes gode vän länsmans-

pojken Karl bruka begagna sig av. Hon berättar nu för Karl bl. a. om hur litet hennes kusin egentligen bryr sig om sin snälla fästman notarien. I själva verket är det denne som spelar Karls roll i andra ändan på tråden. Litet senare finner han sig personligen hos den lilla askungen, inleder samspråk och bekantar sig med henne samt låter sig bjudas på frukt och vin, som hon har fått att hålla sig skadeslös med för balen. Han finner snart, att hon är den rätta för honom och icke den vackra och nyckfulla kusinen, som han själv redan förut genomskådat. Han yppar till slut sitt oskyldiga telefonbedrägeri, och stycket slutar med att han slår upp sin förlovning och tar askungen Siri i stället.

Den lilla improvisationen är tydligen född ur den stämning, i vilken Georg Brandes' besök försatt dess författarinna. Liksom notarien i pjäsen oförmodat kommer till askungen och visar sig föredra henne framför hennes rika kusin, hade Georg Brandes sökt upp den fattiga landsortsskribenten Ernst Ahlgren och i sitt samtal med henne tillåtit sig att kritisera och skämta om de vittra Stockholmsfruarna Edgren och Agrell, till vilka hon dittills sett upp som till mera gynnade konkurrenter.¹ Notarien låter sig trakteras med vin och frukt, liksom almanackan visar att också Brandes gjort vid sina besök på Ernst Ahlgrens hotellrum. Siri är till en början rädd och blyg för notarien, liksom Ernst Ahlgren på förhand för Lundegård uttryckte sin fruktan för konversationen med Brandes, men notarien besegrar snart askungens rädsla med sin älskvardhet, liksom Brandes' sätt ingivit Ernst Ahlgren förtroende. Notarien ber Siri berätta om sig själv och berömmar henne för hennes arbete, liksom Brandes ådagalagt sitt intresse för Ernst Ahlgrens förhållanden och sagt henne en komplimang för *Final*, det enda av hennes arbeten han läst. Den dröm, som gav Ernst Ahlgren uppslaget till *I telefon*, var i själva verket en önskedröm om flera tête-à-têtes med Georg Brandes, och åtminstone så till vida gick den i uppfyllelse.

I Stora boken söker hon efter hemkomsten att klargöra för sig det starka intryck Brandes' person gjort på henne:

Förr betydde Köpenhamn för mig teater och uppköp, nu betyder det endast Georg Brandes. Fru Agrell säger att ett samtal med G. B.

¹ I Stora boken antecknar hon samtidigt, att hon hört att fru Agrell brukat ha ett visitkort från Brandes, på vilket han skrivit något till henne, synligt instuckt i en spegel, och tillägger överlägset: »Vilket småstadsskryt!»

är detsamma som att känna ett elektriskt batteri i nacken. Det tycker icke jag. För mig är det någonting lugnt och välgörande. Jag glömmmer under det han talar att han är den ryktbara storheten, jag känner blott att jag i honom har den mångsidige människokännaren, denna kolossala erfarenhet, vilken — näst viljekraft — är det jag ställer högst i världen. Vad som imponerar på mig är icke hans snille eller boklärdom främst, utan mest av allt det häpnadsväckande material av verkligt liv han sitter inne med. Vilka skatter för en romantförfattare! Det är det jag tänker på. Och när jag känner mig magnetiskt fånglad av hans ansikte, så är det icke blott för det minspel det nu har eller för det jag finner det vackert, det är emedan det bakom dessa djupa drag och rörliga linjer gömmer sig ett så rikt liv och att medvetandet därom väcker den oresonligaste hunger i mitt sinne. Den säger mycket tydligt att en romanförfattare i grunden måste vara människoätare, blodsugare. Jag elektriceras ingalunda av det jag får, det synes mig så fattigt och obetydligt; nej, jag sitter och förtärs av saknad över att alla dessa gömda rikedomar skola draga mig förbi utan att lämna mig det ringaste utbyte. Jag känner ingen eggelse, endast ett tomhänt vemod, som sitter stilla och ser på allt vad det går miste om. Han kan förstå allt som är mänskligt. För honom finns icke ont och gott på bestämda hyllor med bestämda etiketter. För honom finns orsak och verkan, smärta, jubel, tillgivenhet, brott och agg, mångfald, skiftningar, människor, liv — — Åh, att vara en obetydlighet som han liknöjt skall gå förbi! — Kan man bli elektricerad av det? (Stora boken, början av okt. 1886; jfr *Elsa Finne* II: 6 f.)

Omedelbart följande anteckningar i Stora boken lyda:

Häromdagen när vi rest oss från bordet och jag tog ytterplaggen på för att gå ned till mig, sade Matti: »Det slog mig med ens hur besynnerligt det är att du sitter här ibland oss. Jag har aldrig kommit att tänka på det förr.»

*

I allt som rör umgänget med andra människor älskar jag laglösheten. Därför att jag icke vill stenas och icke bli martyr, därför att jag icke vill sätta denna kärlek i system och icke skrika ut den, därför tror Axel att den icke finnes. — Jo, den finns i mitt innersta, i mina böjelser, mina önskningar, min smak, och stundom, — när jag icke behöver vara försiktig — även i mina handlingar. Egentligen har jag ända sedan min barndom gått och sökt efter detta enda: en laglös människa — en för vilken konventionalismen endast är en sällskapsdräkt, som han bär med ledighet, men som han också kan kasta av, när han vill känna sig fri.

Å, jag hatar konventionalismen! Varför har jag aldrig fått träffa

på en riktigt varmblodig, självmedveten laglöshet? Varför alltid denna inskränkta, avskyvärda kälkborgerlighet? (Stora boken, början av okt. 1886; biogr. II: 188 f.)

Mötet med Georg Brandes har som synes ögonblickligen aktualiserat hela den konstnårsindividualistiska, frihets- och livspassionerade sidan av Ernst Ahlgrens natur, den som hon ansåg sig ha ärvt av sin odisciplinerade och obalanserade far, och som hos henne själv växt sig stark i det fördolda som reaktion först mot moderns stränga, konventionella uppfostran och sedan mot det omaka äktenskapets och skråköpingsmiljöns tvång. Det var vad hon kallade sin »laglöshet» eller sin »zigenarnatur», och som hon i brev till Lundegård 1884 karakteriserat med orden: »Jag önskar ibland, att någon visste, vilken laglös zigenarnatur jag i grunden är, och vad det kostar mig att stadigt gå fram på den väg, jag utstakat som min. När jag säger 'laglös' menar jag naturligtvis att det för mig egentligen ej finns andra lagar än dem som stå skrivna i mitt eget medvetande. Dessa lagar äro ganska bestämda.» I *Ernst Ahlgren i hennes romaner* (s. 59 ff., 66 ff.) har jag satt denna formulering i samband med den auktoritetsfientliga, individualistiska moral, som Brandes förkunnat i satsen som: »Moralen — — er for mig Frihed, Aanden bunden ved Aandens egne Love» (*Kritiker og Portræter*) eller »— det Naturlige vilde være, at Individet formede sig selv sine Anskuelser og sine Principer om de høieste Ting, gav sig selv Love for sin Opførsel og efter Evne søgte Sandheden med sin egen Hjerne —» (*Emigrantlitteraturen*). Intrycket av Brandes' person har som synes ståmt med hans skrifter: »Han kan forstå allt som är mänskligt. För honom finns icke ont och gott på bestämda hyllor med bestämda etiketter.» Den starka dragningen till hans värld har kommit henne att känna sig ännu mera främmande i den konventionella hemmiljön.

Men herr Tobiassons konflikt var inte därmed bragt ur världen. Någon vecka senare (29 okt.) skriver hon till Lundegård om den tillgivenhet Matti och andra i hemmet visa henne¹ och fortsätter:

Det är så många, som tagit sig för att kela för mig, och som säga, att jag är god. Och jag bär mig åt emot dem, som om jag vore god, och de hålla av mig för det. Jag är glad, att de göra det,

¹ Denna del av brevet otryckt.

jag gör allt, vad jag kan, för att icke förlora dem, jag behöver deras vänlighet. Och ändå! — Om ormen dröp ned oförtjänt godhet, så förstår jag hur Loke led. — Ja, du skrattar. Det är kanske inte möjligt för dig att fatta detta, och ändå är du den enda människa, jag kan säga och vill säga det till. — — — De pina livet ur mig bara med att göra mig så eländig inför mig själv, de säga, att jag är ärlig och sann och självuppoffrande och själsfin och varmhjärtad, och de lägga sig liksom avklädda barn i mitt knä. Och jag önskar ju ingenting högre än att så skall vara! Jag gör allt för att det skall vara så. Och ändå kan ingen människa tänka sig, vilken själstortyr det ligger däri, hur jag vrider mig under dessa smekande lögnar, som drypa ned på mig — jag menar icke lögn av dem, jag menar lögn för *mig*. Det blir lögn för mitt eget medvetande; det dömer mig för oärlighet, dubbelhet, egoism, hårdhet. Herre Gud i himlen, hur kunna förklara människonaturen, när man lider av det, man skulle sörja så bottenlöst över att mista! — — — Det är inte av falskhet, jag är god på samma gång som stygg, och det är inte av elakhet, jag är kall på samma gång som varm. — — — Tro mig om du vill, bara för det jag skriver om detta, är jag svettig som i ett romerskt bad. Jag ville inte sagt det åt dig, om jag kunnat slippa, men jag tyckte, det ville bända sig ut mellan revbenen. Om du visste hur eländig och hjärtlös jag känner mig vid det. Jag vet precis vad du ville svara: sådant rår man inte för, och att du aldrig känt något dylikt. Men det hjälper inte för mig. Min enda bot är att få tjuta. Och nu har jag tjutit. (Biogr. II: 199 ff.)

Ett dylikt utbrott visar att hon trots allt även var fängslad vid Hörbyhemmet med starkare band, än man kanske i allmänhet är böjd för att anta. Sammanställda avge dessa dokument ett gripande vittnesbörd om den obotliga slitningen inom henne mellan konstnärsnaturens frihetsbegär och hennes kvinnliga vekhet.

Att mötet med Brandes icke heller omedelbart åstadkommit en ny inriktning av hennes litterära arbete, framgår däraf, att hon just efter hemkomsten från Köpenhamn under dessa dagar även tar upp arbetet på *Herr Tobiasson*, som synes ha vilat alltsedan novellen påbörjades i april. Den 26 oktober avslutar hon den nu och läser den enligt almanackans uppgift högt i familjekretsen; eljest påstås hon i allmänhet ha hållit familjen utanför sitt litterära arbete. Den sista oktober antecknas ytterligare i almanackan: »Familjeliv.» När hon den 4 december — hon befann sig då åter i Köpenhamn — blev anmodad att hålla en uppläsning i Sprogforeningen, valde hon *Herr Tobiasson*. Av recensionerna att döma

lyckades hon väl, och i brev till Matti¹ talar hon om att hon fick muntliga komplimanger av sin gamle danske förläggare: »Han var förtjust i Tobiasson, hela dess ton av familjekärlek glädde honom, som motsats till den underliga känslolofattigdom eller känslolofentlighet, som så ofta är grunddraget i vår modernaste diktning.» Att den däremot, liksom *Fru Marianne*, knappast kunde falla Brandes i smaken, måste hon ha varit medveten om. I den anmälan av *Folkliv och småberättelser*, som denne senare skrev för att uppmuntra henne efter nederlaget med *Fru Marianne*, förbigås också *Herr Tobiasson*, bokens längsta novell, med betecknande tystnad. Vi ha här med andra ord ett nytt bestyrkande av hennes uppgift att den begynnande förälskelsen i Brandes trots allt ej vållat någon omedelbar kursförändring i hennes litterära arbete. Det är vid samma tid hon enligt sin senare uppgift skall ha undanhållit Brandes manuskriptet till *Fru Marianne*, som han sett henne arbeta på, då han kommit på besök.

*

Sin vana trogen har Ernst Ahlgren även under tiden för sin förbindelse med Brandes fört de mest noggranna dagboksanteckningar. Man har t. o. m. ett slags dubbel bokföring att hålla sig till, i det hon dels i annotationsalmanackan nedkastat kortare notiser, dels i »Stora boken» utvidgat dessa till utförligare analyser. Då dessa senare icke äro tillgängliga för forskningen, måste man dock ifråga om dem t. v. nöja sig med vad Lundegård därutav befordrat till trycket, dels i *Dagboksblad och brev*, dels i *Elsa Finne*.

Hur han därvid gått till väga, får man en föreställning om vid ett studium av Ernst Ahlgrens referat av sitt första sammanträffande med Brandes, vilket i original befinner sig i den del av Stora boken, som varit mig tillgänglig, och som går t. o. m. den 23 oktober 1886. Det visar sig, att de delar av samtalen, som äro av mera litterär natur, har Lundegård tryckt i *Dagboksblad* (II: 179—184), de som äro rent personliga har han däremot begagnat för sin nyckelroman *Elsa Finne*.² Härvid har han i romanen tillåtit sig förkortningar och stilistiska retuscher samt sådana ändringar i maskeringssyfte som att »Ivar Mörcke» beskrives som »reslig, manlig», där Ernst Ahlgren använt orden »liten, spenslig, manlig» om

¹ *Bref från V. Benedictsson till K. och M. af Geijerstam*, Sthlm 1909, s. 69.

² A. LUNDEGÅRD, *Elsa Finne*. Sthlm 1902, II: 1—4.

Georg Brandes. Däremot har Lundegård i sitt romankapitel icke ändrat eller tillagt någonting av betydelse.

Läser man fortsättningen av *Elsa Finne* parallellt med de korta dagliga notiserna i Ernst Ahlgrens annotationsalmanackor 1886—88, finner man också genomgående överensstämmelser, ofta rent verbala. Man kan på detta sätt direkt identifiera de flesta av »Ivar Mörckes» och »Elsa Finnes» samtal med Georg Brandes' och Ernst Ahlgrens motsvarande samt på detta sätt datera många av scenerna i *Elsa Finne*. Härvid visar det sig, att inga omkastningar i dessa sceners kronologi ha företagits — händelserna löpa hela tiden parallellt i romanen och almanackorna. Med stöd av detta, av de talrika verbala likheterna samt av stil och ordval, som ofta uppenbart äro Ernst Ahlgrens egna, kan man sluta sig till att Lundegård i hela den i jag-form avfattade delen av *Elsa Finne* torde ha förfarit på samma varsamma sätt med Ernst Ahlgrens manuskript som i den första scenen, vilken vi kunnat kontrollera. Nyckelromanens värde som *hjälpkälla* i närvarande situation måste därför anses som betydligt, om man utnyttjar den vederbörligen daterad med almanacksnotisernas hjälp.

Det var den 9 november, Ernst Ahlgren hade återkommit till Köpenhamn, där hon nu stannade ända till den 23 december. I almanackan antecknas under denna tid besök av Brandes var och varannan dag. Den 18—20 december innehåller den de av Svanberg (a. a. s. 238) citerade notiserna om Brandes' första otvetydiga erotiska närmanden, vilka ingett Svanberg uppfattningen av »den första Brandestidens lycka» som en oförbehållsam hängivelse från Ernst Ahlgrens sida åt både Brandes' person och hans åsikter. Dessa almanacksnotiser kunna med lätthet identifieras i *Elsa Finne*:

Almanackan: »Vid 8-tiden kom B. slätkamrad i håret och klädd i frack. Hur han stod vid skrivbordet, kysste och smekte mig.»

»Res er och låt mig omfamna er, ni är nog längre än jag, men det gör ju ingenting.» — »Herre Gud hvad deres Skikkelse dog er blød og ung.»

»Lad mig kysse de Øine med de store Pupiller.»

Elsa Finne s. 18: — — det efterlängtrade ögonblicket var där: Ivar Mörcke kysste Elsa Finne. S. 19: — Låt mig omfamna er! En blixtnabb tanke på, att jag är så mycket kortare än han flög genom mitt huvud —.¹ S. 23: — Låt mig få kyssa de där ögonen med de stora pupillerna!

¹ Lundegård har som nämnt i maskeringssyfte gjort Ivar Mörcke »reslig» i stället för »liten».

Elsa Finnes kronologiska tillförlitlighet bestyrkes även av det närmast följande. Nästa dag, den 21 december, berättar almanackan om ett »uppträde om de förfärliga dumheter jag skrivit på förmiddagen», d. v. s. den scen som skildras i *Elsa Finne* sid. 24—28 (Wilken olycklig dag! etc.), där Ivar Mörcke ertappar Elsa Finne med att föra dagbok över sin nya upplevelse och förkrossar henne med sina förbräelser därför. Vid sitt nästa besök den 22 är Brandes enligt almanackan vid bättre humör igen: »Ett störtbad av små godmodiga elakheter över min dumhet» — likaså Ivar Mörcke: »Jag fick hela kaskader av elakheter över mig allt emellanåt. En sådan lustig människa! Han var i samma stämning hela kvällen, jag fick ömsom smekningar och ömsom förebräelser.» (*Elsa Finne* s. 29.) Följande dag reser Ernst Ahlgren hem för att jula och avsluta *Fru Marianne*, och detta markeras genom det första kapitelslutet, sid. 31, i *Elsa Finne*.

Köpenhamnsbesöket 9 november—23 december bör alltså motsvaras av detta första kapitel i *Elsa Finne*. Denna skildring, som är det enda positiva vi i brist på originalanteckningarna i Stora boken ha att hålla oss till, och som icke heller på någon punkt motsäges av almanackans korta notiser, ger i varje fall en helt annan bild av förhållandet under denna tid, än Svanberg antagit. Den oemotståndliga förälskelsen kämpar hela tiden i hennes sinne med misstron, och ömhetsbetygelserna framkalla hos henne blandade känslor av lycka och avsmak. Jag anför som exempel: »Det låg en underlig skam över mig. Denne man, som jag kysste, kallade mig för 'ni'! Personligen var jag ett intet för honom. Vad kunde han bry sig om mina smekningar?» (S. 19.) »Det är någonting halvt, falskt i detta 'ni', det hela får prägeln av en tillfällig kurtis, om vilken han sedan kan låtsa som om den aldrig funnits.» (S. 23.) Hon vill ömsom lämna honom och ömsom stanna, och när hon reser, är hon ännu fullständigt oviss om, varthän det hela skall leda.

Svanberg har (a. a. s. 233) påpekat, att den porträttskiss av Brandes, som Ernst Ahlgren nedkastat i Stora boken efter hans första besök den 1 oktober, tyder på ett odelat sympatiskt intryck; det har blivit »en bild, som ganska mycket avviker från det vanliga Brandesporträttet. Hon ser inte Mefistofelesmasken.» Säkerligen har hon även efter detta första sammanträffande varit helt överväldigad av sin ögonblickliga förälskelse och sin stolthet över

att ha blivit uppmärksammasad av den store mannen. Det är denna sinnesstämning som avspeglar sig i den strax därefter skrivna pjäsen *I telefon*.

I början av första kapitlet i *Elsa Finne* berättas emellertid om en dröm av ett annat slag än den som skänkte henne uppslaget till lustspelsbagatellen. Är *Elsa Finne* även på denna punkt kronologiskt korrekt, bör denna med avseende på Ernst Ahlgrens psykologi ytterst märkliga och ofta citerade passus ha tillkommit strax efter det nya sammanträffandet med Brandes i november.

Jag hade sovit eländigt på natten, vridit mig mellan sömnlöshet och onda drömmar. Min fars natur (som gång på gång reser sig inom mig med nästan obetvinglig makt och i växlande former) skrämmer mig nästan. Den skrämmer mig därför, att den på samma gång förefaller mig som någonting främmande, den strider mot det nyktra, kalla förstånd, jag ärvt av hans¹ mor. Har jag icke kämpat mot dem, alla dessa naturmakter, som ligga mig i blodet — kämpat och förlorat, kämpat och vunnit — men aldrig ro, aldrig stillestånd! Jag är dödstrött, jag tycker jag vill sjunka tillhopa som en trasa — och ändå samma osynliga, förbittrade kamp! Har jag icke känt deras klor om min strupe, från den svartvingade morddjävulens till och med denna lumpna lilla sat-krymplings. Men ännu tror jag på viljan och förnuftet, ännu vill jag bita tänderna samman och slåss med det som finns utom och inom mig.

I drömmen har jag sett ett mörkt, oroligt böljande människohav, ur vilket en mörk skepnad plötsligt dök upp, djärv till hållning och väsen, svag i sin innersta grund — alltför svag att besvärja stormen, som hans storhet rest. Allas ögon följde honom, allas tankar sökte honom, alla väntade av honom ordet som skulle lysa över vattnen. Det ryckte i hans ansiktets muskler, den grymma munnen öppnade sig gång på gång, kippande efter luft utan att få fram ett ljud. Dragen voro spända som om de sammanhållits av gummisträngar, hela hans varelse var spänd till bristandets gräns; det låg något så utpinat i de grå ögonens uttryck, något så förstört över hans pergamentsgula hy, över hela denna bredaxlade ruin av förbränd energi — en ensam man, kastad ut till den skummande mängden. Tusen rovlystna ögon ha slukat honom på avstånd, ett myllrande virrvarr av händer har gripit efter honom, velat draga honom ned, slita honom i tusen stycken, pina honom till döds med tusen små grymheter; men ännu lever han, höjer sig, lyft av en människovåg, sargad, utmattad, halvdöd av trötthet, men med en sista ansträngning att skaffa sig fotfäste . . .

Detta ansikte har etsat sig fast i mitt minne; och vid minnet låder en underlig ångest. Där fanns svek och opålitlighet i det an-

¹ I originalanteckningen bör stå »min». Lundegård har i sin berättande första del av *Elsa Finne* skildrat Ernst Ahlgrens mor som Elsa Finnes farmor.

siktet. Det laglösa i min natur sträcker mot upprorsmannen. Det kärva, ärliga i mitt lynne ryggar för hans dubbelhet. En sådan människa kan vinna hela ens tillgivenhet och förråda den. (*Elsa Finne* s. 6 ff.)

I denna dubbla dager, på samma gång oemotståndligt attraherande och repellerande, tjusande och frånstötande, såg ju Ernst Ahlgren i varje fall senare ända till det sista Georg Brandes' person. Det ligger ingenting orimligt i om hon redan från början med sin säkra instinkt uppfattat honom på detta sätt. Den tve-dräkt i hennes egen natur, vari denna hennes inställning till den man som för henne var »laglöshetens» inkarnation, bottnar, och som hon här leder tillbaka på ett motstridigt föräldraarv, kan man väl anse som paradoxal, men man kan ej förenkla eller bortförklara den; den spåras genom hela hennes liv, och det är på den hon till sist går under. Däremot förklarar den, att hon trots sin dragning till Georg Brandes kunnat ställa en mur mellan honom och *Fru Marianne*.

•

Ernst Ahlgren har dock själv givit vad hon kallar en »nyckel» till sin psykologi i det efterlämnade autobiografiska novellutkastet *Ur mörkret*, och man torde därför även böra göra ett försök att närmare följa denna ledtråd.

I den senast anförda *Elsa Finne*-anteckningen härleder hon de oöverkomliga motsättningarna i sin natur från föräldrarna, vilka hon själv har beskrivit som oförenliga kontraster, modern allvarlig, religiös, principfast och konventionell, fadern en obalanserad och odisciplinerad, mellan humor och svart melankoli pendlande natur. Lika mycket som de stridiga arvsanlagen har kanske den egendomliga dubbeltillvaro betytt, som hon som barn fått föra till följd av föräldrarnas öppna fiendskap. Halva dagen har hon stått under moderns uppsikt inomhus och underkastats en pedagogisk dressyr, vars resultat hon beskriver på följande sätt:

Min mor var strängt religiös och jag lärde av henne att frukta Gud, aldrig att älska honom; jag lärde att lyda då olydnaden ej kunde döljas; jag lärde att alltid tala hövligt och överlagt, ja till slut så överlagt att jag mera liknade en dövtum än en vanlig människa. Vänlighet, detta solsken för ett barnahjärta, kom mig aldrig till del, ty de utbrott av förgudning, som jag nyss nämnt, kan jag icke räkna; de gjorde mig endast misstrogen. Föreställ er den långa, spensliga

flickan, utstyrd på det löjligaste i gamla utfällda klänningar, som varit systems, och smygande omkring i det stora, ödsliga huset, rädd, bakslug och tigande, alltid tigande! (Biogr. I: 98.)

Hennes båda systrar voro respektive 20 och 14 år äldre än hon själv. I skola tillsammans med jämnåriga släpptes hon aldrig; modern ville själv handha hennes undervisning. »Nu hade hon endast mig stackars unge! att tillämpa sina grundsatser på; ty mina två systrar hade längesedan undandragit sig hennes välde.» (Ib. s. 25.) Under moderns undervisningstimmar vande hon sig att med låtsad uppmärksamhet låta sina tankar irra omkring i en inbillad värld »långt, långt borta, njutande av en verklig frihet och ett drömt solsken. Till slut kunde jag sägas leva mera i min inbillade värld än i den verkliga, men aldrig nämnde jag ett ord om dessa drömmar för någon, *de* skulle åtminstone ej stå under någon slags kontroll. En av dessa drömmar var just 'Akroboten', vilken jag nu efter många års förlopp skrivit upp efter minnet», skriver hon (ib. s. 99) 1878 till Edvard Bäckström, som hon sänt det nämnda novellförsöket till påseende. Uppgiften belyser psykologiskt hennes utveckling till författarinna; på samma sätt som dagdrömmarna under barndomen blir henne författandet alltifrån de första äktenkapsåren ett alibi.

Halva dagen tillbragtes däremot tillsammans med fadern, som skänkte henne full frihet, tog henne med sig på vilda ritter över hembygdens stora slätt, lät henne klä sig som en pojke och öva allehanda manliga idrotter — en tillvaro så olik hennes inomhusliv som möjligt. Ännu 35 år gammal talar hon om sin längtan efter »den gamla friheten, då man, barfota i smyg, långt från hemmet och uppsikten, sprang och lekte med vaktpojken — mitt ständiga sällskap under sommar och höst. — — — O Gud — att en enda gång kunna känna sig fri som då! Ingen konvenans, intet 'det brukas inte'! Jag växte upp alldeles som en pojke, storväxt, kraftfull och stark, fast långskranglig.» (Ib. s. 323.)

Om modern talar Ernst Ahlgren aldrig utan bitterhet. Hon föreföll henne kall och hennes religiositet som förstelnad despotism. I ett otryckt konceptfragment av ett brev till Georg Brandes' mor 1888 heter det:

»— och att jag aldrig så långt jag kan minnas tillbaka av fri vilja kysst henne. Då sade ni blott: 'Så har hon kanske heller aldrig tagit ert huvud mellan sina händer och kysst er?' Det var en så

enkel fråga, ni gjorde. Men det låg sol i tonen: minnet av den tid då edra kära voro små, och då ni brukade göra så där. — — Och i minnet såg jag tillbaka på ett annat — ensamt — barn, som alltid fick rättvisa, men aldrig värme. Vid den tanken kände jag liksom en tacksamhet emot er, därför att icke ni varit en sådan där marmor-rättvisa att stå på pjekestal blott utan en riktig mor. Jag visste att då skulle aldrig er sons röst haft det där tonfallet, så fort han bara nämnde er.»

Fadern dyrkade hon däremot, men i novellutkastet *Ur mörkret*, vars yttre detaljer överensstämmer med de direkt självbiografiska notiserna, antydes också, att förhållandet till honom fått en ödesdiger psykologisk verkan genom den pojkröll, han låtit henne spela. »Från det jag var sex eller åtta år, började vi spela vår komedi tillhoppa — en barnkomedi; att jag var vad han önskade: en pojke. Jag red med honom på min egen lilla häst, jag antog pojkfasoner och lärde mig vissla, jag övade mina kroppskrafter, och jag svor smått för att behaga honom.»¹ Det finns måhända en rätt naturlig förklaring till faderns egendomliga idé. Makarna Bruzelius hade även haft en son, som avlidit endast 12 år gammal året efter Victorias födelse. Om hur fadern tagit detta slag har ett ögonvittne berättat: »Han sörjde så farligt för sin enda son, som dog tidigt. När han kom ned till kyrkogården, så grät han och ropte högt sonens namn, så de trodde han var vansinnig.»² Detta bestyrker ju dotterns uppgift i *Ur mörkret* om hans obehärskade förtvivlan i mörka stunder: »Han hade lätt att fladdra upp i överretad munterhet, och var snar att sjunka ner i modlös förtvivlan. Då han var ensam, kom det över honom svarta griller om en bösspipa in i munnen eller ett rep.» Troligen är det den döde broderns roll, som han låtit flickan spela.

I novellen berättas, hur fadern och barnet helt sluta sig till varandra: »Därför blev Nina sin pappas sällskap, därför sov han med armarna kring hennes lilla person, därför intog han sina måltider med henne presiderande vid bordet som en allvarsam kvinna, därför red han kring sina egendommar med henne sittande över hästens bog. Och därför avgudade Nina sin pappa.» Men förhållandet hade en mörk punkt; fadern hade tagit sin revansch för sitt misslyckade äktenskap i ett ofta uttalat kvinnoförakt: »Där kom

¹ *Ur mörkret* citeras här efter E. A:s manuskript.

² J. LANDQUIST, *Från Victoria Benedictssons och Ola Hanssons hembygd i Humanism*, Sthlm 1931, s. 222 ff.

ofta främmande till honom, en eller ett par av hans vänner, och det språkades vid toddyglaset. Man glömde visst ofta min närvaro, och jag hörde ibland saker, som jag icke borde ha hört. Min far var, som nästan varje melankoliker, så strängt upptagen av sig själv, att han inte kom att tänka på andra, och han gav i dessa samtal fritt lopp åt sitt förakt för kvinnorna — för kvinnorna som han aldrig kunde låta bli att tänka på och tala om!» Vad hon så hört från den avgudade faderns rum, har outplånligt bränt sig fast i den brådmogna flickans sinne, liksom de scener mellan föräldrarna, hon fått bevittna, i anledning av att fadern på annat håll tröstat sig för den äktenskapliga oenigheten.¹

Krisen har kommit, när hon själv känt sig träffas av faderns kvinnoförakt. I *Ur mörkret* skildras ett par scener, som göra klart för flickan, att hennes pojkröll till slut måste bli ohållbar; hon upptäcker att vallpojken, som fadern låter henne brottas med, gör sig svagare än han är för att låta sig besegras, och under en ridtur med fadern, då hon ej vågar sätta över ett vattendrag, stannar denne och frågar, om hon är rädd. »Då såg jag det i hans ögon, detta, som bröt mig ned, som allt sedan tryckt mig till jorden, nej, inte tryckt mig, utan kommit mig att sjunka samman som en trasa faller tillhoppa — av sin egen intighet. — — — en av dem, för vilka fegheten icke är en skam!» »I de två historierna har du nyckeln till hela mitt liv», fortsätter berätterskan i novellen.

För att få min far att glömma mitt kön blev jag vild som den yraste pojke, men när jag minst väntade det, kom det något sådant som den där dagen vid kanalen, antingen att modet svek mig ett ögonblick eller att min kraft icke räckte till eller det kunde vara blott min dräkt som hindrade mig eller som passade illa till vad jag förehade, och så blev det värre; det kom leda i min fars min och han kunde förebrående säga: kom ihåg, Nina, att du är en flicka. Och jag blygdes och drog mig undan som ett skabbigt djur. Så kom jag att söka ensamheten och min fars bibliotek; jag läste alla de berättelser min far läst som skolpojke och av det lästa danade det sig i min inbillning en annan värld, och i den var jag man, jag var en ärelysten pojke, jag var hjälten i alla dessa berättelser, jag vakade vid lägerelden eller stred med indianer, jag räddade vita flickor från rödskinden och var ridderlig mot alla damer. — — — — —

Jag lärde mig att se med min fars ögon, jag såg från en mans ståndpunkt, vad det vill säga att vara kvinna, och jag såg på mig själv

¹ E. KEY, *Ernst Ahlgren*, Sthlm 1889, s. 8.

som på en skabbig hund — — — Vidrigt — vidrigt, — en enda olycka från födelsen! Och när jag lärt mig se detta, då föddes denna ödmjukhet, som är min karaktärs brännmärke och obotliga lyte.

»Denna ödmjukhet, som är min karaktärs brännmärke och obotliga lyte» — det vill med modern psykologisk terminologi säga mindervärdighetskänslan, som hos Ernst Ahlgren ständigt stod på gränsen till självmordsmani. Säkerligen har hon med sin nästan abnormala förmåga av psykologisk självanalys träffat rätt, då hon i suggestionen av denna genomgripande barndomsupplevelse i viss mån såg en förklaring av hela sitt livsöde: »Det finns en sjuk punkt i min hjärna. Den uppstod redan då jag var barn, och det är den, som vuxit. Allt som sårat och tyngt mig har med sin spets vilat endast på denna punkt; nu är benhöljet mjukt och motståndet brutet. Som en spetsad kil skall livet sjunka ned i denna sjuka punkt — —»

I själva verket gå barndomens situationer ständigt igen i hennes senare liv. Hennes förbryllande dubbelexistens under senare år som postmästarfrun och styvbarnens avhållna »lillemor» i Hörby och som litteraturnomaden Ernst Ahlgren i Stockholm, Köpenhamn och Paris¹ är ju i grunden blott en fortsättning av hennes barndoms dubbeltillvaro som en till synes exemplarisk och sedesam flicka i moderns kammare och som en vild och yster pojke på hästryggen vid faderns sida. Hennes olyckliga äktenskap sörjde för att tvånget under konventionalismens lagar aldrig saknades i hennes liv, men det onaturliga trycket vidmakthöll även liksom under barndomen hennes »laglösa» frihetsbegär. Hennes författarliv, i vilket den outtröttliga ambitionen är så mycket mera påfallande än den naturliga talangen, är en fortsättning av den roll hon som barn spelat för att hävda sig inför den avgudade fadern; den manliga psevdonymen, som för henne var mer än en psevdonym, vittnar om hennes högsta ärelystnad: att utföra en mans livsgärning. »Jag är kvinna. Men är jag icke, som författare, också något av en man? heter det på ett ställe i *Elsa Finne*. (II: 210). När hennes författarsträvanden slutligen misslyckas gentemot Georg Brandes' kritik, är det i grunden sin barndoms kris, hon återupplever — därav säkerligen till stor del den förintande verkan på henne av hans kritik av *Fru Marianne*.

¹ »Jag var icke längre kalkborgarfrun från Hörby, utan rätt och slätt jag. Nomaden», skriver hon till Matti om sin återresa till Köpenhamn, sedan hon slutat *Fru Marianne* (a. a. s. 72).

»Jag är kvinna», heter det på ett annat ställe i *Elsa Finne* (s. 108). »Se där den värsta olyckan, därför att den funnits där alltid och därför att den aldrig skall upphöra. Jag skall sträva med den outtröttligaste viljekraft mot konstnärsskapet, och dock skall jag veta, att jag aldrig kan nå det — därför att jag icke är en man, därför att min kraft endast råder över en kvinnas hjärna. Förbannelse över det att vara kvinna, när man fått en mans viljekraft!» Att det finns stora författarinnor och små författare ägnar hon inte en tanke; orsaken till nederlaget är för henne självklart den, att hon är en kvinna.

Fadern, som befriade henne från moderns förtryck, var »laglöshetens» första inkarnation i hennes värld. Man även hos de män, hon senare dragits till, betonar hon alltid och framför allt fribytarnaturen. Under sin första bortovaro från hemmet, som guvernant i ett hus, vilket hon betecknar som »kväkarlikt», upplever hon sitt första tonårssvärmeri för en ung man, som vinner hennes bevägenhet genom sin oförskräckta opposition mot omgivningens ofördragssamma läseri, efter vad hennes brev till en ungdomsväninna berätta.¹ Om svensk-amerikanen Quillfeldt, sin stora förälskelse under äkten-skapets tidigare skede, skriver hon: »Och vad var det som band dig vid honom, annat än hans brinnande hat emot dogmer och former, hans okuvliga frihetsbegär! Fanns det väl något hos hans person, som var dig tilldragande? Han var dig icke överlägsen i kunskaper, icke ung, icke vacker; det fanns ingenting hos honom att beundra. Det var det, att han var *ensam*, som lockade.» (Biogr. I: 222.) Med honom sammanställer hon senare även Axel Lundegård, om vilken det i samma anteckning heter, att »det är just det obändiga hos honom, som är tilldragande för en zigenarnatur som min. Detta är huvudskälet, tror jag, först i andra rummet komma de goda egenskaper, jag tror honom äga.»

Men hennes av fadern grundade mindervärdighetskänsla som kvinna gör sig också märkbar på detta område. Svanberg har (a. a. s. 211) framhållit, vilken bestämd gräns hon dragit för sitt vänskapligt-erotiska umgänge med Quillfeldt. Men bakom hennes moraliska behärskning i sitt förhållande till vännen i huset ligger här även minnet av faderns föraktfulla kvinnouppfattning och hennes fruktan att återfinna den hos den man hon älskar. I en an-

¹ F. Böök, *Från Victoria Benedictssons ungdom*, Sv. D. 17/c 1928.

teckning, som i ordalagen föregriper hennes långt senare bikt i *Urmörkret*, betecknar hon Quillfeldts närmanden som en skymf mot kvinnan:

Det var ju detta hon var van vid; att betraktas icke som en människa, icke som en jämbördig — endast som en kvinna! Själens var ingenting, könet allt.

Det var första gången han icke förstod henne.

Hur kunde han också veta, att det i hennes sinne fanns ett ställe så ömtåligt, att även den obetydligaste udd skulle såra det till blods! Med denna enda lilla udd hade han tillintetgjort hela sin makt över henne, och i såret kvarstannat en brodd, som skulle verka likt en eggande sporre.

Och hur var det i går? Till sin mans bäste vän hade hon med förtroende räckt sin hand, som till en bundsförvant. Han hade svarat med att trycka den mot sitt hjärta och med av lidelse halvkvädd stämman viska ett enda ord i hennes öra: »darling».

I dag en spark åt djuret, i går en kärleksförklaring åt kvinnan. Det var lika nesligt båda delarna. (Biogr. I: 162.)

I den följetongsromantiska roman *Francesca Cervani*, som hon kort därpå planerar, låter hon hjältinnan skjuta ner sin beundrare endast därför att han »en enda gång lät undslippa sig ett skrytsamt yttrande angående det hemliga välde han ägde över den högdragna skönhets hjärta». Det heter vidare om henne:

Hennes svärmiska, exalterade tycke hade fallit på en man, för vilken kärleken blott var ett själsretande nöje, en fantasi, en nyck, och som icke förstod att en sådan kvinna som Francesca Cervani endast älskar *en* gång i sitt liv och då med hela kraften av sin varelse, med allt vad gott och ont som finnes i hennes själ, och att en stolthet sådan som hennes kan bära allt utom en ohämnad förödmjukelse eller ett fläckat rykte. (*Saml. skr.* VII: 24.)

Karakteristiken av den manliga parten föregriper här mera Georg Brandes, än den visade sig ha tillämpning på Quillfeldt. »Det blev vänskap — långt omsider», heter det i anteckningarna om detta förhållande, »efter många slitningar. — — — Jag skall alltid vara honom tacksam för det han till sist glömde kvinnan för människan.» (Biogr. I: 273.) Detta har lindrat hennes mindervärdighetskänslor, som hon själv antyder i ett något uppstyltat brev till poeten Edvard Bäckström:

Ni tror att man där nere i Skåne lever »mossans lugna liv på hällen», men även där kan man någon gång i ett par klara, ärliga ögon läsa sagan om en kärlek, som är dömd till döden, om man kan se det *lugnt*, det blir en annan sak. Man har där någon gång sett, hur en kraftfull man kämpat för att tum för tum erövra herraväldet över sig själv, och mig syntes som liknade detta skådespel mera »ekens strid mot stormen» än mossans lugna liv. Där nere har jag sett, hur en kosmopolit, en »ateist», en »farlig person» allt detta oaktat orubb- ligt trodde på renheten i ett kvinnohjärta, och hur detta kvinnohjärta blev mera förädlad genom fritänkarens tillit än av alla moralpredikan- ters våltalighet. (Biogr. I: 111.)

Vid sin bekantskap med 80-talets idéer mötte hon en åskåd- ning, som upphöjde kvinnan till mannens arbetskamrat, och fann även en sådan för egen del i Axel Lundegård. Om den man, som i *Ur mörkret* spelar dennes roll, heter det där: »För dig har jag varken varit man eller kvinna, bara en levande varelse, därför kan du förstå mig. Hade jag i dina ögon varit kvinna skulle också du föraktat mig.»

Svanberg understryker dock med rätta (a. a. s. 214), att hon aldrig helt ansluter sig till 80-talsuppfattningen. Man kan först lägga märke till hennes reservation mot 80-talsfeminismen, som eljest borde ha kunnat balansera hennes kvinnliga mindervärdig- hetskänsla, i ett brev till Ellen Key, skrivet strax efter bekant- skapen med Brandes:

Låtom oss för guds skull hålla oss fria från självtillbedjan! Vad ligger det för skam i att karlarna äro duktigare än vi? Det är na- turens verk, liksom att det finns stora människor och små människor. När man blir allt vad man kan bliva, så är man bra nog, antingen man är karl eller kvinnfolk. Låtom oss hålla oss till det och icke gå längre. Om männen vilja anse oss som små duktiga kamrater, så böra vi vara nöjda, ty sådan tror jag naturens mening är. Att en och annan kvinna — en eller par i varje århundrade — höjer sig upp över mängden, det förändrar ingenting för alla oss andra, genomsnittsmän- niskor. (Biogr. II: 223.)

Till den så mycket yngre »litteraturkamraten» Axel Lundegård intog hon också själv med vad denne kallat en »onaturlig ödmjukhet» den underordnades ställning. Ännu starkare är dock den opposition, hon i brevväxlingen med honom riktar mot den fria kärleken, mot vilken hon ställer upp sin tro på »äktenskapets idé». I diskussionen 1885 av en novellplan, i vilken Lundegård ämnat förfäktat den fria

kärlekens rätt, framlägger hon en gång sitt huvudargument, och detta visar sig vara, att hon anser kvinnan i ett dylikt förhållande ofrånkomligen utsätta sig för mannens förakt:

Men en sak är jag tämligen viss på, och det är, att under nuvarande förhållanden en man kommer att *förakta* den kvinna, med vilken han en gång levat i den slags intimitet som kallas »copula carnalis». Däri ligger — om jag skall vara uppriktig — hela tyngdpunkten av min uppfattning. — — — — —
Om jag varit Ellen [i novellen] och känt för Wilhelm, vad *hon måste ha känt*, och så varit så fri och så rik som hon, då skulle jag sagt, nej *hon* skulle ha sagt: »Se här är min hand och här är jag själv och jag följer dig vart du vill som din fria följeslayerska. Konventionalismen skall bryta staven över mig — det gör ingenting — världen skall stöta bort mig — men din värld är min, därför att jag är kvinna och därför att» — — (här skulle hon utlämna ett ord, emedan språket endast har ett, och det är förslitet, men hon skulle se upp i hans ansikte, med ett leende så varmt och med ögon så djupa) — »endast en ting vill jag aldrig giva dig — endast en ting — och det är det grova sinnliga, som borde vara så sunt och starkt, men som nu blivit skamligt och lågt — — det är så för alla, till och med för dig. *Om* jag gav utan förbehåll, kropp och själ, närvarande och tillkommande, såsom jag kunde — då skulle du sedan tänka på mig i hån, betrakta mig som den övervunna och dig som besegraren. Allt kan jag därför giva dig men inte det. Sådan är världen, sådan är jag, sådan — är *du*. Och ditt förakt vill jag aldrig bära, därför att — — därför att — —» och så kommer det varma uttrycket i hennes röst igen. (Biogr. I: 310 f.)

Säkerligen kasta dessa ord även ljus framåt över hennes uppfattning av sitt förhållande till Brandes. Både almanacksanteckningarna och framställningen i *Elsa Finne* tyda på att hon sökt att hålla även detta inom samma gränser som tidigare sitt förhållande till Quillfeldt, trots det att hon nu betraktat sitt äktenskap som upplöst i realiteten. Den enda form av kärlek, hon själv velat godkänna, har varit den hela och fulla hängivelse för livet som hon skildrat i *Fru Marianne*, och då hon vetat att hennes förhållande till Brandes aldrig kunde få denna form, har hon i det längsta hyst illusionen att kunna förvandla det till vänskap. I *Elsa Finne* (s. 106) heter det vid en tid, som man med almanackans hjälp kan bestämma till mars 1887, på ordagrant samma sätt som tidigare om förhållandet till Quillfeldt: »Det tycks således, som om det efter många, många provningar äntligen skulle bli vänskap av.» Ännu i juli 1887, efter det hon mottagit domen över *Fru Marianne*, men

innan hon ännu blivit Brandes' älskarinna, gör hon i en »självprövning» ett försök att slita sig lös: »Han är för opålitlig. Men den smula vänskapserotik som stod att vinna hos honom torde även kunna vinnas på annat håll, bättre och varaktigare, av min egen race. Han gör mig tokig om jag tar detta på allvar. Får jag en annan avledare för den vänskapliga erotiken kunna vi glida åtskils utan brytning.» (Biogr. II: 254.)

Det hade i själva verket varit mera psykologiskt paradoxalt, om detta motstånd *icke* yppat sig även i förhållandet till Brandes. Ryktet om hans erotiska fördomsfrihet var henne icke obekant. Under den samvaro med Lundegård, Ola Hansson och Stella Kleve i Vetteryd i augusti, som skänkte henne så många uppslag till teckningen av dekadenten Pål Sandell, hade även detta ämne varit på tal. Lundegård berättade, att Brandes och han en dag talat om ämnet kärlek, varvid Brandes »kom att tänka på ett ställe hos Heine, där denne talar om, att han följde efter en underbart vacker kvinna. Hon flydde undan till ett götiskt valv i en kyrka. Vid altaret vände hon sig om emot honom, slet upp klänningen och blottade sitt bröst, som bar ett djupt kräftsår. 'Det skulle icke ha avskräckt mig', sade G. B.» (Biogr. II: 138.)

Anteckningarna från den första Brandestiden vittna också tydligt om hennes brottning med den nyväckta passionen. Då hon i Georg Brandes tycker sig slutligen ha funnit den »laglösa» människa, hon säger sig ha sökt ända sedan sin barndom, är det karakteriskt att nu i hennes tankar dyka upp både minnet av fadern och av hennes friluftsliv på hembygdens slätt, den enda tid av sitt liv, hon känt friheten. I december 1886 förekommer nämligen även följande märkliga sida i Stora boken:

Jag bryr mig inte om, vem som en gång får läsa min stora bok, när jag bara är död. Vem du än är, så försök att förstå, hur ensam jag är, hur jag måste kuva detta konstnär- eller zigenarblod, som löper hetare i mina ådror, än någon vet om. Tänk på, hur jag varje dag, ja nästan varje timma tvingas att spela komedi för att synas lugn och förständig. Detta tryck på min något för stort tilltagna natur (jag menar mot vår svenska lilla landsändas futtiga förhållanden) gör, att det, som instänges, bryter sig fram icke på en naturlig utan på en konstlad väg. Den får icke ge sig luft i mitt förhållande till människor; vrede och kärlek, kränkt högmod och ödmjuk tillbedjan — alla dessa ytterligheter mellan vilka mitt lynne svänger måste jag med en känslig undantagsmänniskas hela skygghet söka dölja. Det finns ett

ord för vilket jag krymper mig som en stor dogg för hundpiskan: det är romantik. Men jag, som endast med yttersta motvilja bekvämar mig till att läsa en roman, jag har icke fått denna romantik av böcker, den är icke löst påklistrad, den kan därför icke plockas av mig; den ligger mig i blodet. Den kan spåras hela mitt liv igenom, icke som sentimentalitet men som något upproriskt, som otyglade lidelser. Tänk er detta av raseri halvgalna barn, som i sitt begär att döda katten blir till en avgrundsande av grymhet. Det är samma barn, som låter den folktomma slätten genljuda av sina vilda, ursinniga skrän, sammanhukad i bottnen av en grop, tjutande av feghet vid tanken på förebräelserna över att en hund satt sig i klämma i ett plank. Det är alltjämt dessa i ensamheten hejdlösa känslor. Och så den uppflammande sinnligheten hos denna halvvida tös den gången, då pojken med det svartknollriga håret och de bruna ögonen vill straffa hennes egensinnighet och nyper henne så, att det blir blodmärke. Vilken originell scen för resten: dessa två halvvuxna människor eller barn, friska, starka, högt uppe över slätten, omgivna av trädets friska lövkrona (det var en rönn eller ask, jag minns ej vilketdera) slukande varandra med ögonen utan att med ett ord våga förråda det, som finns mellan dem. I den känslan finns det icke spår av sentimentalitet, det är rena, rama naturen, som vaknar vid ett trollslag: den som elektricitet verkande beröringen. Han kunde väl vara en fyra år äldre än jag den där sjömanspojken eller stallpojken eller vad han nu skall kallas. En annan flicka skulle ha blivit rädd och beskedlig, när han nöp henne. Ha, ha, ha! Det fanns allt gry i mig på den tiden ändå. Men vilken självbehärskning krävdes det icke av den unga damen att kuva denna natur.

Nåja, allt som nu ser ut som romantik är endast genombrott av denna från ytterlighet till ytterlighet sig kastande natur. — — — (Biogr. II: 220 ff.)

Man ser i detta utbrott bokstavligen, hur den nyväckta lidelsen pressar mot de gamla fördämningarna. Men i samma anteckning ställer hon till motvärn upp den makt, i vilken hon i årtal sökt utlopp för sin lidelsefullhet — konstnärsarbetet:

Arbetet har makt. Arbetet är både gud och satan, ty arbetet är allt vad ljust och mörkt som finns ini dig. Men man ger sig helt, man delar sig icke. Hör du, man delar sig icke! Ty då blir man ett tomt skal, som arbetet vrakar och kastar bort. Det finns något inne i mig som gråter och ropar. Blödigheten — — — kvinnonaturen. Lagg dina händer om den gråtandes strupe och kväv henne. Det jag begär, det kvinnan i mig ligger på knä och tigger om, det måste vara en bisak, något som arbetet helt vårdslöst skänker liksom till på köpet, det får inte taga rum. (Ib. s. 219.)

Denna gång var dock kampen för ojämn. På hösten 1887 upplever hon den korta lyckotid, som Svanberg velat förlägga ett år tidigare, och om vilken hon skriver till Ellen Key i december:

Jag är så enkelt lycklig, Ellen. Jag skulle vilja säga så barnsligt lycklig, eller så andaktsfullt. Det har inte räckt länge och det skall kanske räcka kort. Livet får göra med mig vad det vill. Jag är som en druvklase i en stor hand — livets varma, starka hand — och den handen håller mig uppe i solen ett ögonblick. Druvklasen vet intet om, att handen kan sluta sig, pressa, vrida och krossa, och den som sedan dricker vinet, tänker heller inte på det. (Biogr. II: 304.)

Endast en månad senare gör hon det första självmordsförsöket. När Brandes' och hennes vägar nu skiljas, är det icke bara tomheten, som gör henne livet outhärdligt, utan även känslan av att vara föremål för hans förakt. Till Lundegård skriver hon från Paris i maj 1888:

Jag förstår Lady Macbeth, ty också min hand tycks mig ha fått en liten fläck, som icke kan tvättas bort; det är känslan av att en annan ser ned på mig. Jag är så stolt att jag icke kan bära det. Jag kan inte leva utan hans vänskap och aktning. Det andra är mig ingenting. (Biogr. II: 354.)

Och i utkastet till avskedsbrevet till Brandes heter det bl. a.:

— — jag har burit sorg i många former, men intet, intet var så tungt som att bära den mans förakt som man älskar.

Icke mot dig, men mot dina teorier, fri kärlek är inte ett brott, men en olycka — den största som kan träffa en kvinna, lika mycket om ingen känner det, hon har hans förakt och sin ånger.

Det är inför dig och endast inför dig jag behöver försvara mig.

Styrkan och sanningen, helheten i min känsla är försvar nog för mig själv. En enda gång i mitt liv har jag stått inför ett inflytande som var starkare än min vilja. Att det var en enda gång rättfärdigar mig i mina egna ögon.

Icke så i dina. Du föraktar kvinnorna.

— — — — —
Men jag ångrar intet.

Men inför dig blyges jag — som för den värsta skamfläck. Du har hela tiden förstått mig så illa och tänkt om mig så lågt. Inför dig blyges jag så att jag ibland tycker att jag endast genom att dö kan tvätta av denna fläck. Jag är så stolt att livet blir mig idel bitterhet och kval, när du, vars goda tanke jag helst av allt ville vinna, endast betraktar mig som en lättfärdig kvinna.

— — — — —

Jag känner att jag pläderar som om jag stod och talade och jag gör så, ty det är första gången jag känner en människas förakt häfta vid mig, första gången jag står framför något som jag gärna skulle ge mitt liv för att köpa tillbaka som ogjort. (Biogr. II: 367, 370 f.)

I denna sinnesstämning är det som hon nu också i *Ur mörkret* avger sin sista bikt om hur fruktan för att drabbas av kvinnoföraktet alltifrån barndomen behärskat hennes liv och till sist brutit henne.